

بسم الله الرحمن الرحيم

يَا مَنْ يَعْلَمُ صَمِيرَ الصَّامِتِينَ

قطب‌نمای مسیر اخلاق و تربیت کتر بهرام

محسن‌پور/دانشیار دانشگاه خوارزمی و دکتر سیدعلی حسینی‌زاده
(دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه).

قم: مؤسسه فرهنگی هنری اخلاق و تربیت نبوی قم، انتشارات

مشخصات نشر: اخلاق و تربیت، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۱۴۶ ص.

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۹۱۷۷۲ - ۲ - ۸

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۴۱ - ۱۴۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: اسلام و آموزش و پرورش

Islamic education

اسلام و آموزش و پرورش -- جنبه‌های قرآنی

Islamic education -- Qur'anic teaching

آموزش و پرورش -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

Education -- Religious aspects -- Islam

آموزش و پرورش -- احادیث

Education -- Hadith

شناسه افزوده: حسینی‌زاده، سیدعلی، ۱۳۴۳ -

رده‌بندی کنگره: BP۲۳۰/۱۸

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۷

شماره کتابشناسی ملی: ۹۶۸۶۱۴۷

www.EAEP.IR

مقدمه‌ای بر تعلیم و تربیت از منظر اسلامی

مؤلفان: بهرام محسن‌پور و سیدعلی حسینی‌زاده

ناشر: انتشارات اخلاق و تربیت

صفحه‌آرا: ابراهیم همایی

نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۳

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شماره مسلسل انتشار: ۳۹

شماره مسلسل چاپ اول: ۳۱

انتشارات اخلاق و تربیت

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به ناشر است

قم، بلوار شهید صدوقی، خیابان شهید شهبازی، پلاک ۱۳

انتشارات اخلاق و تربیت

تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۹۳۹۲۵۹

همراه: ۰۹۹۴ ۱۱۸ ۷۷۲۷

www.Akhlaqbook.ir

انتشارات اخلاق و تربیت

مقدمه‌ای بر تعلیم و تربیت از منظر اسلامی

بهرام محسن‌پور
سیدعلی حسینی‌زاده

سال ۱۴۰۳

تقدیم به:

محضر مولا امیرالمؤمنین علی علیه السلام و همسرشان حضرت زهرا رضیه الله تعالی عنها

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۱
مقدمه مؤلف.....	۱۳

فصل اول

مفهوم تعلیم و تربیت

مفهوم تعلیم و تربیت.....	۱۷
انواع تعلیم و تربیت.....	۱۸
عناصر تعلیم و تربیت.....	۲۱

فصل دوم

ابعاد وجودی انسان از نظر متفکران

دیدگاه متفکران یونانی درباره ابعاد وجودی انسان.....	۲۸
دیدگاه مدافعان آیین یهود درباره ابعاد وجودی انسان.....	۲۹
دیدگاه اصحاب کلیسا درباره ابعاد وجودی انسان.....	۳۰
دیدگاه‌های رایج در عصر نوزایش (رنسانس) اروپا.....	۳۱

۳۳	دیدگاه متفکران عصر روشنگری
۳۴	دیدگاه روان‌شناسان رفتارگرا
۳۵	دیدگاه برخی از مؤلفان کتاب‌های روان‌شناسی تربیتی در ایران:
۳۶	دیدگاه متفکران مسلمان

فصل سوم

ابعاد وجودی انسان از دیدگاه اسلام

۴۲	جایگاه و منزلت انسان
۴۷	چیستی انسان
۴۷	عقل
۴۸	فواد
۴۹	قلب
۵۰	حواس به‌عنوان ابزار شناخت
۵۲	روح
۵۴	نفس
۵۷	فطرت
۵۸	عواطف (رفتارهای هیجانی)
۶۰	تمایلات (گرایش‌ها)
۶۱	ضعف
۶۱	فراموشی
۶۲	ناسپاسی و نومیدی
۶۳	شتاب‌کاری
۶۴	بُخل
۶۴	مجادله‌گری
۶۴	ستمکاری و نادانی
۶۵	حرص

- طغیان گری..... ۶۵
- تفاوت رفتارهای هیجانی با تمایلات..... ۶۶
- شکل‌گیری شاکله..... ۶۷

فصل چهارم اهداف تعلیم و تربیت

- تربیت عقلانی..... ۷۲
- تربیت عاطفی..... ۷۳
- تربیت اخلاقی..... ۷۴
- رذایل اخلاقی..... ۷۴
- حسنات اخلاقی..... ۷۶
- تربیت اجتماعی..... ۷۷
- تربیت بدنی..... ۷۸

فصل پنجم وظایف تربیتی مربیان از منظر اسلام

- وظایف تربیتی مادران..... ۸۳
- وظایف تربیتی مادران در دوران بارداری..... ۸۴
- وظایف تربیتی مادران در دوران شیرخوارگی فرزندان..... ۸۵
- وظایف تربیتی پدران..... ۸۵
- آموزش مهارت‌های زندگی..... ۹۲
- وظایف تربیتی معلمان..... ۹۳

فصل ششم روش‌های تعلیم و تربیت از منظر اسلام

- روش‌های آموزشی رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم..... ۹۹

۱۰۱.....	روش‌های آموزشی امامان عليهم‌السلام
۱۰۴.....	ایجاد انگیزه
۱۰۵.....	روش‌های تربیت از منظر اسلام
۱۰۵.....	روش موعظه
۱۰۵.....	روش الگوسازی
۱۰۶.....	روش جدال احسن
۱۰۷.....	روش مدارا
۱۰۸.....	روش انذار و تبشیر
۱۰۸.....	روش عفو و گذشت
۱۱۱.....	روش تشویق
۱۱۳.....	روش تنبیه و مجازات

فصل هفتم

مراحل تربیت

۱۲۰.....	مراحل تربیت از منظر اسلام
۱۲۱.....	تربیت در هفت سال اول
۱۲۵.....	تربیت در هفت سال دوم
۱۲۷.....	تربیت در هفت سال سوم

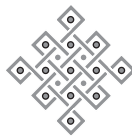
فصل هشتم

محیط تربیت

۱۳۲.....	محیط خانواده
۱۳۳.....	محیط‌های آموزش و پرورش رسمی
۱۳۳.....	محیط کودکان
۱۳۳.....	محیط دبستان
۱۳۴.....	محیط دبیرستان

۱۳۴.....	همسالان
۱۳۵.....	محیط‌های آموزش غیررسمی
۱۳۶.....	رسانه‌ها
۱۳۷.....	فضای مجازی
۱۳۷.....	مزایا
۱۳۸.....	معایب
۱۴۱.....	فهرست منابع

سخن ناشر

آموزه‌های اسلامی فرصت زندگی خوب و متعالی را برای انسان‌ها ایجاد کرده است. در طول تاریخ، اسلام‌شناسان بسیاری در راه تبیین آموزه‌های اسلامی، متناسب با نیازهای جامعه تلاش کردند. با این وجود انقلاب اسلامی، فرصت ویژه‌ای را در اختیار دانشمندان علوم اسلامی قرار داد تا آموزه‌های ناب را از دریای معارف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام استخراج کنند و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار دهند. در این راستا یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها، تدوین و ترویج علوم انسانی با رویکرد اسلامی است و امروزه بسیاری از دانشمندان و اسلام‌شناسان دغدغه تدوین علوم انسانی با رویکرد اسلامی دارند.

از اهداف انتشارات اخلاق و تربیت، چاپ و انتشار آثار و پژوهش‌های بنیادین و کاربردی در راستای توسعه اخلاق و روان‌شناسی و مشاوره با رویکرد اسلامی است که تا کنون با همت اساتید، پژوهشگران و دانش‌پژوهان در این حوزه، کتاب‌های متعددی به زیور طبع آراسته و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار داده است.

کتاب پیش رو، با عنوان *مقدمه‌ای بر تعلیم و تربیت از منظر اسلامی* نمونه‌ای از همین آثار است که با تلاش نویسندگان ارجمند جناب آقای دکتر بهرام محسن‌پور (دانشیار دانشگاه خوارزمی) و جناب آقای دکتر سیدعلی حسینی‌زاده (دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه) نگارش یافته است.

در این کتاب سعی شده است که با استناد به منابع اسلامی، تعلیم و تربیت از منظر اسلام به اجمال تبیین شود و آموزه‌هایی که به‌ویژه در قرآن و احادیث آمده، به‌عنوان راهنمای عمل تربیتی معرفی گردد تا خوانندگان محترم ضمن آشنایی با نظرگاه‌های اسلام در باب تعلیم و تربیت، با به‌کار بستن توصیه‌های عملی، زمینه را برای پیاده‌شدن تعلیم و تربیت اسلامی در جامعه فراهم سازند.

انتشارات اخلاق و تربیت، توفیق روزافزون نویسندگان محترم این اثر را از خداوند متعال خواستار است.

قم مقدس

انتشارات اخلاق و تربیت

مقدمه مؤلف

تا پیش از پیروزی انقلاب اسلامی، جسته‌وگریخته کتاب‌هایی در خصوص تعلیم‌وتربیت از منظر اسلام، به زبان فارسی منتشر می‌شد که به‌عنوان منبع درسی در دانشکده‌های علوم تربیتی مورد استفاده نبودند؛ زیرا درسی با عنوان تعلیم‌وتربیت اسلامی و یا عنوان‌هایی مانند آن، در برنامه تحصیلی رشته علوم تربیتی دانشگاه‌های کشور لحاظ نشده بود؛ لذا، دانشجویان این رشته، تنها در چهارچوب درس "تاریخ تعلیم‌وتربیت در ایران" که به معرفی جنبه‌هایی از تعلیم‌وتربیت از منظر اسلام می‌پرداخت، آشنایی مختصری پیدا می‌کردند. این آشنایی، به‌ویژه به آگاهی با نهادهای آموزشی در اسلام محدود می‌شد. یکی از دلایل مغفول ماندن مباحث تعلیم‌وتربیت اسلامی در دانشگاه‌ها، عدم تمایل سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان نظام آموزش عالی در دوران رژیم پهلوی بود.

لیکن پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تجدید نظر در برنامه‌های تحصیلی آموزش عالی، «تعلیم‌وتربیت در اسلام» به‌عنوان یک ماده درسی، در برنامه تحصیلی دوره کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی گنجانده شد و سرفصل‌هایی برای آن تدوین گردید. به‌موازات کارهای دانشگاهی سخنرانی‌ها و جلسات بحث و مذاکره در صدا و سیما و دیگر رسانه‌ها برگزار شد و همایش‌های فراوانی به‌وسیله نهادهای آموزشی برگزار گردید تا هم جنبه‌های نظری تعلیم‌وتربیت از نظر متخصصان حوزه علوم تربیتی در اسلام تبیین شود و مربیان بتوانند با جنبه‌های عملی تربیت در اسلام آشنا شوند و هم والدین الگوهای

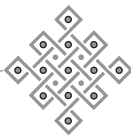

تربیتی خود را از اسلام اخذ کنند؛ به‌طوری‌که، ما امروز شاهد انتشار کتاب‌ها و مقالات فراوانی در این زمینه هستیم که هر یک از این تلاش‌ها به سهم خود نقش قابل ملاحظه‌ای در معرفی تعلیم و تربیت از منظر اسلام ایفا کرده‌اند.

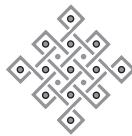
تعلیم و تربیت به طور عام و به‌ویژه در مغرب‌زمین، بر آرا متفکران، مکاتب فلسفی خاص، یافته‌ها و فرضیه‌های منبعث از نظریه‌های حوزه علوم انسانی مبتنی است. در حالی‌که مبانی روان‌شناختی و فلسفی تعلیم و تربیت اسلامی، عمدتاً بر آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام و گفتار اولیاءالله استوار است، لذا اگر از تفسیر درست آیات قرآن و روایت متقن معصومان علیهم‌السلام برای تبیین مبانی مختلف تعلیم و تربیت استفاده شود، نتایجی سودمند به بار خواهد آمد و آثاری پربار در جامعه پدیدار خواهد شد که ثمره آن نسلی تربیت‌یافته در مکتب اسلام خواهد بود.

گفتنی است که در منابع اسلامی صرف‌نظر از مباحث نظری، رهنمودهای عملی متنوعی وجود دارد که اگر از سوی والدین از آغاز انعقاد نطفه تا سال‌های پس از تولد، به کار بسته شود، رعایت آنها نقشی انکارناپذیر در سعادت و هدایت فرزندان در آینده خواهند داشت. به‌طوری‌که تحقیقات تاریخی در میان جوامع اسلامی نشان می‌دهد، پدران و مادرانی که توصیه‌های تربیتی اسلام را در مورد فرزندپروری رعایت کرده‌اند، فرزندانی به بار آورده‌اند که این فرزندان در بزرگسالی از چهره‌های برجسته جهان اسلام شده و به مقامات عالی علمی و دینی دست‌یافته‌اند.

بنابراین، برای آنکه گام کوچکی در راه معرفی تعلیم و تربیت از منظر جهان‌بینی اسلامی، برداشته شود، سعی شده است که در نوشتار حاضر به منابع اسلامی، به‌ویژه قرآن و احادیث رجوع شود و آموزه‌هایی که در این منابع آمده، به‌عنوان راهنمای عمل تربیتی معرفی گردد، لذا امید می‌رود که دانشجویان با رجوع به این منابع، بیش‌ازپیش با نظرگاه‌های اسلام در باب تعلیم و تربیت آشنا شوند و با به‌کار بستن توصیه‌های عملی، زمینه را برای پیاده‌شدن تعلیم و تربیت اسلامی در جامعه فراهم سازند. ان شاءالله.

فصل اول مفهوم تعلیم و تربیت

فصل اول

مفهوم تعلیم و تربیت

مفهوم تعلیم و تربیت

گروهی از پژوهشگران، تعلیم و تربیت را ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار آدمی تعریف می‌کنند. عده‌ای نیز آن را کمک به شکوفایی استعدادهای شناختی، عاطفی و روانی- حرکتی تعبیر کرده‌اند. شماری هم آن را از قوه به فعل در آوردن استعدادها می‌دانند.^۱ تلقی برخی از متخصصان این حوزه این است که تعلیم و تربیت کمک به جریان رشد است. البته باید توجه داشت که دو نوع رشد داریم. رشد دایره‌ای و رشد استکمالی. رشد استداری در مورد گیاهان و جانوران صدق می‌کند. برای مثال، وقتی زمینه برای رشد دانه گندم فراهم می‌شود، دانه گندم به سنبله تبدیل می‌گردد. سپس، از آن سنبله تعداد زیادی دانه گندم به وجود می‌آید؛ لذا، این چرخه اگر به طور طبیعی و بدون دست‌کاری تکرار شود و هزاران دانه گندم از همان بذر اولیه به وجود آید، بین آخرین و اولین دانه تفاوت چندانی وجود نخواهد داشت؛ بنابراین، آنچه در این میان اتفاق افتاده است رشد دایره‌ای است. ولی

۱. استفاده از مفهوم از «قوه به فعل در آوردن استعدادها»، در تعریف تعلیم و تربیت، قابل تأمل است و جای بحث دارد؛ زیرا همانطور که در فصل سوم خواهد آمد، آدمی به هنگام تولد دارای تمایلات یا گرایش‌هایی است که اگر این تمایلات از قوه به فعل در آیند، تجلی و بروز آنها در رفتار، محل تربیت درست انسان می‌شود.

رشد استکمالی برخلاف رشد دایره‌ای تکراری نیست. در این نوع رشد، تکامل وجود دارد؛ بنابراین، از نظر علمای اسلام، انسان به عنوان مخلوق خداوند، با داشتن کالبدی متشکل از ماده، برخورداری از نفخه‌ای الهی به نام روح، صاحب جوهری به نام نفس و داشتن مجموعه‌ای از تمایلات، گرایش‌های فطری، و نیز استعدادهای گوناگون به دنیا می‌آید که به مدد عمل تعلیم و تزکیه می‌تواند رشد استکمالی پیدا کند و به قرب الهی نائل آید. بر اساس این، تعلیم و تربیت از منظر اسلام یعنی به کمال رساندن آدمی و مهیا کردن او برای دستیابی به حیات طیبه. یا خلیفه الله شدن، قرب یا رضوان الهی.

انواع تعلیم و تربیت

در ادبیات تعلیم و تربیت، به سه نوع تعلیم و تربیت اشاره می‌شود که عبارت‌اند از: رسمی، نیمه‌رسمی و غیررسمی. تربیت رسمی همان است که نهادهای آموزشی مانند مدرسه، دبیرستان، دانشگاه و حوزه‌های علمیه، مدارس آموزش مذهبی، عهده‌دار آن هستند و گذراندن دوره‌های آموزش رسمی در این نهادها منجر به اعطای مدرک تحصیلی می‌شود. تعلیم و تربیت نیمه‌رسمی بیشتر جنبه کارورزی و یا مهارت‌آموزی دارد. دوره آموزش کوتاه‌مدت است و به کسانی که این دوره‌ها را می‌گذرانند ممکن است گواهی‌نامه اعطا شود. زمان آن چندان طولانی نیست، ممکن است به وسیله مؤسسات آموزشی، کارگاه‌ها کارخانه‌ها و یا در قالب روش استادشاگردی آموزش داده شود. تعلیم و تربیت غیررسمی نیز نوعی از تعلیم و تربیت است که خانواده، جامعه، رسانه‌ها و محیط زندگی در انجام آن ایفای نقش می‌کنند. حتی ممکن است آدمی با مشاهده پدیده‌ها یا رفتار انسان‌ها و نیز رفتار سایر موجودات، بیاموزد و تربیت بشود. یکی از نمونه‌های بارز این نوع یادگیری، به قابیل فرزند آدم مربوط می‌شود که پس از کشتن برادرش هابیل، با مشاهده رفتار کلاغی که خاک را می‌شکافت و می‌کوشید چیزی را زیر خاک پنهان کند، یاد گرفت که چگونه جسد برادرش هابیل را زیر خاک دفن کند.^۱

۱. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْءَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ؛ پس خدا زاغی را برانگیخت که زمین را می‌کاود تا به او نشان دهد چگونه جسد برادرش را پنهان کند [قابیل] گفت وای بر من آیا عاجزم که مثل این زاغ باشم تا جسد برادرم را پنهان کنم پس از [زمره] پشیمانان گردید»، (مائده، ۳۱).